

Димитренко

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри
перекладознавства Херсонського
державного університету*

МОВА ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ ТА ЇЇ КОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА

Звернення лінгвістики до такого об'єкта дослідження, як вербалізована інформація, вимагає перегляду існуючих методів семантичного аналізу. Новий методологічний апарат включає різні методи концептуального аналізу [див. 1; 5; 8; 10; 12]. Всі ці методи поєднує загальна мета - пошук тих концептів, які підведені під мовну одиницю та визначають буття знака як когнітивної структури, у якій відбиті знання людини про світ. Семантичний аналіз пов'язаний з експлікацією семантичної структури номінативної одиниці, з роз'ясненням її денотативних, сигніфікативних і коннотативних значень. Концептуальний аналіз зачіпає глибокі шари інформації в мисленні, де відбувається композиційне упорядкування знань про світ, що лежать в основі мовної семантики.

Аналізуючи співвідношення концептуальної і мовної картини світу, Г.А. Брутян відзначає, що основний склад мовної картини світу покриває весь зміст концептуальної картини; інформація концептуальної картини й тієї частини мовної картини світу, що збігається, є інваріантною, формує універсальні понятійні категорії й не залежить від національних мовних особливостей; інформація периферійних ділянок за межами концептуальної картини мінлива, варіантна, залежить від специфіки національної мови [4, с.12]. Саме тому доцільним є висування наукової гіпотези про те, що вербальні образи, які становлять периферійну ділянку мовної картини світу, виражають народний дух, національну самосвідомість, сприйняття й розуміння світу.

М. Колшанський відзначає, що "так звана національна специфіка мовної картини світу може інтегруватися як специфіка субстанції матеріального знака, а не як специфіка цієї концептуальної картини світу, яку утворює не окрема особистість, не окремий народ-носій мови, а людство як рід" [7, с.76]. Учений критикує тих дослідників, які виділяють тільки національну специфіку мови, думаючи, що "єдиний світ повинен означати і єдине його відтворення, а єдина національна картина світу руйнує цей єдиний світ" [там само, с.76]. Не можна погодитися з таким твердженням, тому що кожний народ розвинув самобутню, таку, що відповідає певному місцю буття, матеріальну культуру та відповідну психіку, мову, мислення тощо. "Різниця між мовами – це щось більше, ніж просто знакова відмінність; слова та форми слів формують і визначають поняття, і різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання... є різними світоглядами" [там само, с.370]. Щоб осягнути багатоваріантність світу, необхідно пізнати різні національні світогляди. Тоді більш чітко вимальовуються ті або інші грані буття. Ми вважаємо, що національна картина світу не може руйнувати загальну картину світу, тому що закони пізнання світу в різних народів ґрунтуються на однакових законах логіки людського мислення. Численні мови, які існують у світі - це різні шляхи, способи духовного освоєння дійсності, у підставі яких лежать однакові принципи людського мислення. "Хоча мови й розчленовують досвід по різному, власне досвід єдиний і може бути порівняний з однією картинкою-загадкою, що приховує в собі кілька різних зображень" [11, с.49]. Тому метою даної статті є аналіз когнітивної специфіки поетичної мови, як моделюючої системи індивідуального світогляду автора.

За визначенням Б.А. Серебреникова, картина світу - це цілісний глобальний образ

світу, що є результатом всієї духовної активності людини [11, с.19]. Саме людина творить концептуальну картину світу в процесі своїх контактів з навколишнім середовищем. У створенні картини світу беруть участь всі сторони психічної діяльності людини, починаючи з найпростіших (почуття, сприйняття, подання) і завершуючи складними формами (мислення, самосвідомість). "Картина світу – це не дзеркальне відображення, а завжди якась інтерпретація" [там само, с.29]. Кожний суб'єкт неповторно, унікально сприймає навколишній світ у силу своїх природних здатностей, схильностей, зв'язків з культурою своєї епохи. Відповідно, картина світу – певний результат створення суб'єктом образу світу, що має свої критерії: суб'єкт картини світу (той, хто описує); предмет картини світу (те, що описують); результат діяльності (сам образ) [там само, с.31-32]. Суб'єктом картини світу, що формує своє бачення, може бути окрема людина, соціальна група, народ, людство в цілому.

Поетичну мову визначають як світогляд, як "обмежений вербально-ідеологічний світогляд" і як "вторинну моделюючу систему, в основі якої лежить природна мова". Поетична мова – вторинна моделююча система з "антилогічними потенціалами", що характеризується певною пізнавальною потужністю. Існує думка із цього приводу, що мови культури повинні мати дві властивості: здатність описувати широке коло об'єктів і наявність певної системи як інструмента впливу на стихію. У сучасній лінгвістичній поезії концепція поетичної мови будується на основі властивостей мовних одиниць, яким приписується статус поетичних. Можна виділити образну теорію поетичної мови: "Поетична мова... є тим, що зазвичай називають образною мовою, яка не має слів і форм невмотивованих, з порожнім, мертвим, довільно-умовним значенням". Існує також розуміння поетичної мови як функціонально орієнтованої системи, що будується на основі мовної виразності: "Поетична мова – це система адекватних і виразних мовних знаків, загальномовних і індивідуальних, що мають особливе функціональне навантаження (виразне значення) і призначених для передання художнього змісту" [9, с.143]. Референціальна концепція поетичної мови вважає поетичними також номінації, які "мають особливий ореол зв'язаності зі звичним денотативним простором".

Загальним у всіх концепціях поетичної мови є визначення її як сукупності мовних одиниць. Незважаючи на те, що структура поетичної мови заснована на ознаках поетичної семантики слова, її конституювання залишається на рівні природної мови як первинної моделі. Ідея про значеннєву єдність поетичної мови як "певного світогляду й способу сполучення думок" представлена і М.М. Бахтіним: "Всі численні значеннєві нитки, асоціації, відповідності, які виходять із кожного поетичного слова,... задовольняють одній мові, одному кругозору" [3, с.83]. Тип поетичного світогляду визначається М.М. Бахтіним як установка на єдність у різноманітті, яке відповідно "вимагає однаковості всіх слів, приведення їх до одного знаменника". У поезії "мова... здійснює себе як безсумнівна, незаперечна і всеосяжна. Усе, що бачить, розуміє та мислить поет, він бачить, розуміє та мислить очима даної мови" [там само, с.74].

Проте, взаємини поета та мови не є однозначними. За Р. Бартом, поет уже не є "якоюсь індивідуальною повнотою", що проектується на мову, навпроти, вона являє собою порожнечу, що "обплітається" словом. Мова – це не предикат суб'єкта, "вона сама є суб'єктом" [2, с.366]. "Всі значеннєві й експресивні інтенції автора цілком іманентні мові, вони виражають себе в ній прямо й безпосередньо... Мова поета – його мова, вона в ньому до кінця й неподільно; (...)мова – слухняний орган, до кінця адекватний авторському задуму" [3, с.75].

Кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло. Людина, яка пробуджує в собі свою мовну здатність і розгортає її в процесі мовного спілкування, щоразу своїми власними зусиллями створює сама у собі мову. У той же час людина не укладається в межі своєї мови; вона є більшою того, що можна виразити в словах [6, с.349]. Людина наділена не тільки мовними знаннями і референціальною компетенцією. Її концептуальна система відбиває пізнавальний досвід індивіда на довербальному, вербальному й невербальному

рівнях. Вербальний рівень являє собою приблизну реалізацію "ідеальної" мови людини – її когнітивного, значенневого коду. У мовленні поета "слово хоче жити власним життям і відривається від речі, перестаючи бути схильним до позначення тих речей, які її породили, і стаючи їхньою інтерпретацією". Мовний характер нашого досвіду передреує всьому, що ми пізнаємо й висловлюємо в якості буття, є свідченням людських страждань у пошуках істини [7, с.24]. Відбившись у людині, світ стає мовою. Роблячи акт поетичного найменування свідомим і творчим, поет значно глибше проникає в сутність світу, чим той, хто обмежується раз і назавжди встановленою мовною системою номінації. Індивідуальна поетична номінація виявляється одночасно й картиною світу, яка інтерпретується поетом. Її головну особливість Ян Мукаржовський бачить у виборі "для номінації даної речі незвичного для неї слова. Тут є кілька шаблів: насамперед може бути обране слово, хоча й пов'язане з даною річчю, але реально рідко вживане для її номінації, тобто віддалений синонім її типового позначення; більш високий шабелъ пожвавлення номінаційного акту має місце в тому випадку, якщо для номінації використовується слово, яке пов'язується найчастіше з іншою річчю, - це образне найменування; найвищий шабелъ актуалізації номінаційного акту - вибір такого образного найменування зі значенневої царини, яке є найвіддаленішим від типового образного найменування..." [8, с.25].

На наш погляд, аналіз мови поетичних текстів цікавий в аспекті того, що стосується індивідуального світогляду автора, а саме: дослідження концептуальної картини світу, представленої в поетичних образах – сукупності тих понять, які, при акцентуванні на них авторської думки, вимагають способу вираження особливими засобами мови, що надає уявлення про авторську картину світу. Що стосується мовної картини, то особливий інтерес представляють ті вербалізовані сутності внутрішнього лексикону автора, які використовуються для оформлення понять концептуальної картини світу. Кожний індивід входить у суспільство як національний феномен. Кожний індивід керується у своїй поведінці тією моделлю світу, що склалася в даному суспільстві. За допомогою її складових категорій він перетворює імпульси та враження в дані свого внутрішнього досвіду, в основі яких перебувають універсальні для всього суспільства поняття та уявлення. Ці категорії відбиті в мові, релігії, науці та мистецтві, а значить і в поезії, як в одному з видів мистецтв і мовної творчості. Мислити про світ, не користуючись цими категоріями, настільки ж неможливо, як не можна мислити поза категоріями мови. Мова пам'ятає та зберігає таємниці, у ній прихований вищий зміст. При цьому різні мови являють собою не різні позначення того самого об'єкта або явища дійсності, а різні його бачення. Це дозволяє говорити про когнітивну пам'ять слова, як унікальний продукт ментальності людини, що характеризується привнесенням у його значення елементів суб'єктивного змісту.

Створюючи образ, поет починає з того, що порушує традиційну мовну систему, він будує свою модель бачення світу в цілому й в окремих його явищах, здійснюючи при цьому інтерпретацію нового змісту в рамках старого значення через образне ототожнення, як спосіб вираження інтерпретації суб'єктом об'єкта, що визначається особливостями мінливого сприйняття дійсності різними суб'єктами.

Поетичний здобуток, як і будь-який інший твір мистецтва, є плодом культури, що виникла у певному етнічному оточенні, з власною конфігурацією, стилем світогляду, кліматом. У той же час, у поетичному мовленні реалізується евристична функція мови – властивість рефлексивної свідомості, що здійснюється як прогнозування станів дійсності, так і узгодження когнітивної проєкції світу з динамічною структурою оригіналу. Іншими словами, мовлення поета співвідноситься з інтенціональною діяльністю людини, матеріалізуючи його концептуальний світ. Поет моделює світ за образом та відповідно до своєї мови, у якій зливаються воедино царина знання - те, що є (реальне) і царина цінностей - те, що повинне бути (ідеальне). При цьому система концептів трактується як система ключових слів духовної

культури, своєрідний квант ментального поля, у якому сконцентрований світогляд. Адекватне дослідження мови припускає вихід за її межі, звернення до людини. Таке дослідження можливе тільки на конкретному мовному, національно матеріалі, аналіз якого дозволяє виявити специфіку категорії суб'єкта в лінгвістиці.

Під індивідуальним стилем автора розуміються способи вживання й прийоми функціонального перетворення мовних одиниць у художні елементи. Мовна творчість являє собою породження оригінальних висловлювань зі стандартних елементів. М.М. Бахтін пише про те, що "слово мови – напівчуже слово. Воно стане своїм, коли мовець населив його своєю інтенцією, своїм акцентом, опанує словом, прилучить його до своєї значеннєвої та експресивної спрямованості" [3, с.106]. Суб'єкт виражає себе та свою свідомість тільки коли "привласнить" слово. Кожна мовна особистість має у своєму розпорядженні концептуальну картину світу, що являє собою цілісну інформацію про дійсність, яка містить відображені об'єкти та відношення до них. Ця картина світу містить у собі й універсальні елементи, що виражають національний характер суб'єкта й визначають "поле духовності нації". Для правильного опису картини світу не можна перебільшувати ні частки стереотипів, ні, навпроти, частки творчого. Поетичний образ є тією структурою, що сполучає в собі елементи традицій і творчості. Так, образ використовується з метою створення нестандартного світогляду, набуваючи завдяки несподіваному мотивуванню сили й індивідуальної виразності. У той же час він може мислитися в категоріях культури, що охоплює все те, що створено людством. Це пояснює специфіку опису поетичної картини, що обумовлена унікальною природою поетичної мови та поетичного образу як такого.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 338с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. – М.: Прогресс: Универс: РЕЯ, 1994. – 616с.
3. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 502с.
4. Брутян Г.А. Язык и картина мира // НДВШ. Философские науки. – 1973. – №1. – С. 5-12
5. Булыгина Т.В. "Долг" и родственные концепты // Тезисы научной конференции "Концептуальный анализ: Методы, результаты, перспективы". – М.: АН СССР. Институт языкознания, 1990. – С. 18-19
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1985. – 441с.
7. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 107с.
8. Мукаржовский Ян. Исследования по эстетике и теории искусства. – М.: Искусство, 1994. – 606с.
9. Ревзина О.Г. Системно-функциональный подход к лингвистической поэтике // Проблемы структурной лингвистики 1985-1987: Сб. научных трудов. – М.: Наука, 1989. – С. 134-152
10. Розина Р.И. Образ человека в языке // Тезисы конференции "Концептуальный анализ. Методы, результаты, перспективы". – М.: АН СССР. Институт языкознания, 1990. – С. 65-67
11. Серебрянников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 247с.
12. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога // Научно-техническая информация. – 1992. – Сер. 2. – № 3. – С.8-21

13. Хаймс Делл Х. Этнография речи // Новое в лингвистике. Социолингвистика. – М.: Наука, 1975. – С. 18-60
14. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analysis. - Ann Arbor: Karoma Publishers, 1985. - 367p.

Анотація

Л. ДИМИТРЕНКО. МОВА ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ ТА ЇЇ КОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА

Стаття присвячена проблемі поетичного образу як способу мислення та пізнання, який представляє собою інформацію про дійсність і дозволяє описати концептуальну картину світу. Аналіз мови поетичних текстів є цікавим в аспекті того, що стосується індивідуального світогляду автора, а саме: дослідження концептуальної картини світу, представленій в поетичних образах – сукупності тих понять, які, за умов акцентування на них авторської думки, вимагають способу вираження особливими засобами мови, що надає уявлення про авторську картину світу.

Ключові слова: поетичний образ, поетична мова, концептуальна картина світу.

Аннотация

Л. ДИМИТРЕНКО. ЯЗЫК ПОЭТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ЕГО КОГНИТИВНАЯ СПЕЦИФИКА

Статья посвящается проблеме поэтического образа как способа мышления и познания, который представляет собой информацию о действительности и позволяет описать концептуальную картину мира. Анализ языка поэтических текстов вызывает интерес в том аспекте, который касается индивидуального мировосприятия автора, а именно: исследование концептуальной картины мира, представленной в поэтических образах – совокупности тех понятий, которые, при условии акцентирования на них авторской мысли, требуют выражения особенными средствами языка, что дает представление об авторской картине мира.

Ключевые слова: поэтический образ, поэтический язык, концептуальная картина мира.

Annotation

L. DIMITRENKO. THE LANGUAGE OF A POETIC TEXT AND ITS COGNITIVE SPECIFICATION

The article touches upon the problem of poetic image as means of cognition, representing some information about reality and enabling description of the world's conceptual picture. Linguistic analysis of a poetic text is interesting in the aspect of the author's individual outlook and world perception, i.e. the study of conceptual world picture, represented in poetic images – an inventory of those notions, which under the author's focus need to be expressed with the help of special linguistic means and give the author's world picture.

Keywords: poetic image, poetic language, world conceptual picture.